

JOURNAL OF RESEARCH
IN EDUCATION AND SOCIETY
EĞİTİM VE TOPLUM
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
e-ISSN:2458-9624

Cilt: 8 Sayı: 2 Sayfa Aralığı: 237-257 e-ISSN: 2458-9624 DOI: 10.51725/etad.954628

RESEARCH

Open Access

ARAŞTIRMA

Açık Erişim

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatandaşlık Öğretim Programlarında Kimlik İnşası*

Identity Formation in Citizenship Curriculum from Constitutionalism to Republic

Hüseyin Ozan, Zafer Kuş

ÖZ

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma malzemesini, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından 1962 tarihli ilkököl program taslağı ve ortaokul programını kapsayan süreçte yer alan vatandaşlık öğretim programları oluşturmaktadır. Araştırmacı tarafından ilgili kaynakların Osmanlıca asıl metinlerine Milli Kütüphane'den ulaşılmıştır. Öğretim programları içerik analizi yöntemi kullanılarak bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört tema çerçevesinde analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, Meşrutiyet dönemi öğretim programlarının Cumhuriyet dönemi öğretim programlarından açık bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Meşrutiyet dönemi öğretim programında, milli kimlik kategorisinde "Türk" kimliğinden daha ziyade "Osmanlı" kimliği vurgulanmıştır. 1340 (1924) İlk mekteplerin müfredat programından başlayarak 1962 yılı yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programına kadar Cumhuriyet dönemi vatandaşlık öğretim programlarında en fazla "milli kimlik" vurgulanmıştır. Cumhuriyet dönemi öğretim programlarında toplumsal kimlik kategorisinde yardımseverlik, sorumluluk, duyarlılık, dayanışma en sık vurgulanan toplumsal değerlerdir. Bireysel kimlik kategorisinde yoğun olarak bireysel görev ve sorumluluklara vurgu yapılmaktadır. Meşrutiyet dönemi öğretim programlarında din vurgusuna doğrudan yer verilip dini sorumluluklara yer verilmiştir. Cumhuriyet dönemi öğretim programlarında en az vurgu dini kimlik kategorisindedir. İncelenen birçok öğretim programında dini kimliğe ilişkin bir ifadeye rastlanmamıştır.

ABSTRACT

A case study, which is one of the qualitative research designs, was used in this study to examine identity formation in citizenship curriculum from the Constitutional Era to the Republican Era. The study material of this research comprises the citizenship teaching programmes covering the ones from the proclamation of the 2nd Constitutional Monarchy in 1908 to the 1962-dated primary school programme draft and secondary school programme. The researcher accessed the original Ottoman texts of the relevant sources from the National Library. The curricula were analysed in four themes: individual identity, religious identity, social identity, and national identity, by using the method of content analysis. At the end of the research, it was determined that the teaching programmes of the constitutional period are clearly different from the teaching programmes of the republican period. The "Ottoman" identity was emphasized rather than the "Turkish" identity in the Constitutional Era education programme, in the category of national identity. National identity was emphasized mostly in the Republican period citizenship curricula from the 1340 (1924)-dated primary schools' curriculum to the 1962-dated citizenship course education programme. Benevolence, responsibility, sensitivity, and solidarity are the most emphasized social values in the social identity category in the curricula of the Republican period. Individual duties and responsibilities are heavily emphasized in the individual identity category. Emphasis on religion and religious responsibilities were included in the curriculum of the Constitutional period. The least emphasis is on the religious identity category in the curricula of the Republican period. No statement regarding religious identity was found in many of the curricula examined.

Yazar Bilgileri

Hüseyin Ozan

Öğretmen, Milli Eğitim
Bakanlığı, Aksaray, Türkiye
huseyin_ozan68@hotmail.com

Zafer Kuş

Prof. Dr., Ahi Evran
Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye
zaferkus@gmail.com

Makale Bilgileri

Anahtar Kelimeler

Meşrutiyet
Cumhuriyet
Öğretim programı
Kimlik
Kimlik inşası

Keywords

Constitutionalism
Republic
Curriculum
Identity
Identity formation

Makale Geçmişi

Geliş: 19/06/2021

Kabul: 24/06/2021

Atf için: Ozan, H. ve Kuş, Z. (2021). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşası. *JRES*, 8(2), 237-257. <https://doi.org/10.51725/etad.954628>

Etik Bildirim: Bu çalışmanın veri kaynağını sadece dokümanlar oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.

* Bu çalışma, birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

İnsanlığın var oluşundan günümüze kimlik; bireylerin aile, toplum ve devlet içerisinde konumu ifade eden önemli bir kavramdır. Kimlik kavramının uzun bir tarihi olmasına rağmen, 20. yüzyılda birçok farklı disiplinin araştırma konusu haline gelmiştir. Günümüzde, kimliğe ilişkin tartışmalar da genellikle psiko-dinamik ve sosyolojik yaklaşımlar çerçevesinde sürdürülmektedir (Vatandaş, 2010, s. 18). Bu bağlamda, kimlik kavramını ifade ederken sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, coğrafya, siyaset bilimi ve vatandaşlık gibi alanların çalışma alanı içerisinde olduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla kimlik kavramına ilişkin birçok farklı tanım yapılmaktadır. Bauman (2017) kimlik kavramı ifade ederken bunun insanlar tarafından kurgulanmış, modern devletlerin kurulmasıyla da insanların bu duruma ikna edilmiş olduğunu belirtmektedir. Mollaer'e (2019, s. 45) göre kimlik, aynılık anlamına gelen Latince idem kökünden türeyen İngilizce "identity" hem özdeşlik hem de kimlik olarak tercüme edilir.

Modern Dönem öncesinde bireylerin kimlik algıları din, monarşi ve feodalite bağlamında olmuştur. Bugünkü anlamda kimlik kavramın temeli modernite ile atılmış ayrıca modernite, ürettiği fikirler ile yeni kimlikler inşa etmeye başlamıştır. Modernitenin siyasal anlamda başlangıcı olarak 1789 Fransız İhtilali görülmektedir. Dolayısıyla Fransız İhtilali, modernitenin ürettiği kavramların dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Fransız İhtilali öncesi bireylerin doğuştan sahip olduğu kimlikleri bulunurken modernite yani Fransız İhtilali ile yaratılmış başka bir deyişle sonradan kazanılmış kimliklere sahip olmuştur. Bu kimlikler arasında yer alan siyasi kimliğin tarihte benzeri yoktur. Bu kimlik doğumu, alttan yukarıya doğru, sosyal bir değişimin neticesiyle oluşmuştur (Karpas, 2019, s. 58). Pamuk (2017, s. 52) modern öncesi toplumdaki modern topluma dönüşürken ortaya çıkan ulus devlet, toplum mühendisliği, rasyonalite, aydınlanma, seküler teoloji, endüstriyalizm, ilerleme, kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma, kapitalizm, sosyalizm, faşizm gibi kavramları; modernin ürettiği kavramlar olarak sıralamıştır. Bir başka deyişle modernite 18. yüzyılın sonları itibarıyla çağdaş toplumu inşa etmek ve yeni kimlikler yaratmak amacıyla çok sayıda farklı düşünsel ideolojik fikirleri açığa çıkarmıştır. Kimliğin modern anlamının yerleşmesinde sosyopolitik nedenler belirleyici olmuştur (Mollaer, 2019, s. 41).

Moderniteyle birlikte tarihsel süreçte kimliğin tanımlanması üzerine etki eden faktörler doğrultusunda kimlik türleri gelişmiş ve farklı kimlik sınıflamaları ortaya çıkmıştır. Güvenç (2010) kimlik türlerini, bireysel kimlikler, kişisel kimlikler, ulusal-kültürel kimlikler olarak sınıflandırmıştır. Pamuk (2017, s. 46) ise kimlik türlerine ilişkin olarak ulusal kimlik, dini kimlik, politik kimlik, kültürel kimlik gibi kolektif kimliklerin sınıflandırmasını gerçekleştirmiştir. Huntington'a (2004, s. 22) göre, bireylerin ve aynı zamanda grupların kimlikleri bulunmaktadır. Bu kapsamda, bireyler bulunduğu grup içerisinde kimliklerini bularak kendini yeniden tanımlamaktadır. Sosyal kimlik kuramının ortaya koyduğu gibi, kimlik gereksinimi bireylerin kimlik arayışı için keyfe göre ve gelişigüzel kurulmuş gruplara bile yönelmelerine yol açar. Bir birey, birçok grubun üyesi olabilir ve bu durumda kimlikler arasında geçiş yapma olanağı vardır.

Kimlik kavramı ile doğrudan ilgili vatandaş/yurttaş kavramları Fransız Devriminin etkisi ile oluşmuş ve günümüzdeki anlamına yakın bir anlam kazanmıştır. Bu dönemde ifade edilen yurttaşlık, ulus-devletlerin temeli oluşturmuştur. Ulus devlet kavramı bütün alanları şekillendirdiği gibi eğitim sürecini de şekillendirmiş bu süreçte okul, iktidar/devlet ideolojisini öğrencilere benimsetme misyonunu üstlenmiştir. Yurttaşlık bilincinin oluşmasını sağlamak için ulus devletler, milli bir eğitim anlayışını benimseyerek okul, eğitim, müfredat ve dersleri bu kapsamda düzenlemiştir.

Okul; ideoloji ve eğitim ilişkisi bağlamında ideolojinin meşrulaştırılmasını ve yeniden üretimini gerçekleştiren bir kurum olarak, çocuklara ulusal değerleri, ulusal kimliği, “iyi” yurttaşın sahip olması “gereken” değer ve inançları siyasal ve ekonomik anlamda temellendirerek aktarmakta ve var olan toplumsal, siyasal düzenin sürekli kılınmasını sağlamaktadır (Parlak, 2005, s. 4). Bu bağlamda, bireylerde vatandaşlık eğitimi yoluyla egemen ulus devletin ideolojisini kimlik olarak inşa edilmektedir. İdeal insan tipini yaratırken ideoloji, ağırlıklı olarak eğitime dayanır (Gutek, 2006, s. 163). Devlet, eğitim ile tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan başlayarak alır ve de anaokulundan başlayarak yeni ya da eski yöntemlerle, yıllar boyunca çocuğun etkiye en açık olduğu çağlarda, devletin “aile aygıtı” ve devletin “okul aygıtı” arasında sıkıştığı yıllar boyunca egemen ideolojiyle kaplanmış “beceriler”i (dil, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi, edebiyat), ya da sadece saf egemen ideolojiyi (ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi) çocukların kafasına yerleştirir (Althusser, 2014, s. 61). Dolayısıyla, Modern Dönem’den günümüze kadar eğitim iktidarın egemenliği koruyan en önemli ideolojik araç olmuştur. Okullarda vatandaşlık eğitimi ile siyasal iktidarlar bireyi ve toplumu yeniden inşa ederek kimlik kazandırmıştır. Ayrıca devletler, eğitimde ideolojiler geliştirerek öğretim programları ve ders kitaplarıyla vatandaşların kimliğini inşa etmiştir (Kaplan, 2013).

Uluslararası literatürde vatandaşlık ve ulusal kimlik (Gutorov, 2015; Joppke, 2007; Michaels, 2009; Piattoeva, 2010; Tin, 2006); Çocuk ve Ulusal Kimlik (Popoviciu, 2005) Sosyal bilgiler ve ulusal kimlik (Diaz-Pena, 2017) konularında farklı çalışmaların varlığı tespit edilmiştir. Yurt içinde ise kimlik ve vatandaşlık ilişkisi bağlamında ders kitaplarının, öğretim programlarının incelendiği farklı çalışmalar tespit edilmiştir (Altındağ, 2013; Civan, 2007; Demirkaya, 2014; Doğdu, 2007; Duman, 2011; Karakılıç ve Müjdecı, 2014; Kayaalp, 2015; Keskin, 2002; Kırıkçı, 2017; Kuş, Arık, Altunok ve İridağ, 2018; Kuş, 2020; Kuş ve Ozan, 2019; Mindivanlı-Akdoğan, 2016; Şimşek, 2008; Tuna, 2008; Turan, 2009; Yıldırım, 2014). Mevcut araştırmalardan farklı olarak ise bu çalışmada Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemine ait vatandaşlık öğretim programlarındaki kimlik ve kimlik türleri incelenmiş ve benzerlikler/farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem ya da belli bir zaman içerisinde çoklu sınırlandırılmış sistemler hakkında çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2020, s. 99).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 1908 II. Meşrutiyet’in ilanından 1962 tarihli ilkököl program taslağı ve ortaokul programını kapsayan süreçte yer alan vatandaşlık öğretim programları oluşturmaktadır. Bu kapsamda, 1329 (1913) mekatib-i ibtidaiyye ders müfredatı bir ve iki dersane ve muallimli mekteplere mahsus, 1329 (1913) mekatib-i ibtidaiyye ders müfredatı altı beş dört ve üç dersane ve muallimli mekteplere mahsus, 1338 (1922) ilk, orta mektepleri müfredat programı, 1340 (1924) ilk mekteplerin müfredat programı, 1926 ilk mekteplerin müfredat programı, 1927 ilk mekteplerin müfredat programı, 1930 ilk mekteplerin müfredat programı, 1930 orta mektep müfredat programı, 1936 ortaokul programı, 1938 ortaokul programı, 1948 ilkököl programı, 1949 ortaokul

programı, 1962 ilkokul programı taslağı, 1962 ortaokul programı incelenmiştir (Kültür Bakanlığı, 1936; Kültür Bakanlığı, 1938; Milli Eğitim Bakanlığı, 1948; Milli Eğitim Bakanlığı, 1949; Milli Eğitim Bakanlığı, 1962a; Milli Eğitim Bakanlığı, 1962b, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, 1340; Maarif Vekâleti, 1926; Maarif Vekâleti, 1927; Maarif Vekâleti, 1930a; Maarif Vekâleti, 1930b; Maarif-i Umumiye Nezareti, 1329a; Maarif-i Umumiye Nezareti, 1329b; Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-i Maarif Vekâleti, 1338).

Verilerin Toplanması

Araştırmacı ilgili kaynakların Osmanlıca asıl metinlerine Milli Kütüphane'den ulaşmıştır. İlk olarak ulaşılan dokümanların orijinalliğini kontrol edilmiştir. Ardından, Osmanlıca olan vatandaşlık öğretim programları Türk Latin alfabesine transkripsiyon edilerek alan uzmanı ile orijinalliği incelenerek kontrol edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Türk Latin alfabesine geçilmesi ile birlikte uygulanmış olan vatandaşlık öğretim programları da Milli Kütüphane 'den elde edilerek orijinalliği konu alan uzmanı ile kontrol edilmiştir. Bütün metinlerin orijinal olduğu teyit edildikten sonra ardından verilerin analiz aşamasına geçilmiştir.

Etik Bildirim

Bu çalışmanın veri kaynağını sadece dokümanlar oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Veri Analizi

Bu araştırmada, öğretim programları içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır.

Araştırma konusunu kapsayan dönem içindeki vatandaşlık öğretim programlarından elde edilen veriler incelenerek anlamlı bölümlere ayrılmış ve her bölümün kavramsal olarak ne anlam ifade ettiği bulunmaya çalışılmıştır. Bu bölümler bazen bir sözcük, bazen bir cümle ya da paragraf, bazen de bir sayfalık veri olabilir. Kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturan bu bölümler araştırmacı tarafından araştırmacının kavramsal çerçevesi doğrultusunda kodlanmıştır. Tüm veriler kodlandıktan sonra elde edilen kod listesi bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamındaki kod listesine ilişkin veri seti tekrar tekrar incelenerek birbiriyle ilişkili olan kodlar sınıflandırılarak bir araya getirilmeye çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 243). Araştırma kapsamında ortaya çıkan kodların benzerlik ve farklılıkları saptanarak birbiriyle ilişkili kodlar bir araya getirilmiş ve temalar oluşturulmuştur. Araştırmacı, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını incelediği bu çalışmanın temel çerçevesini "bireysel kimlik", "dini kimlik", "toplumsal kimlik" ve "milli kimlik" temalarını oluşturarak belirlemiştir. Elde edilen veriler uygun temalar altında bulgular bölümünde sunularak yorumlanmıştır.

Tablo 1. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatandaşlık Öğretim Programlarında Kimlik İnşası İçerik Analizi Ana Temaları

Ana Tema	Tanım
Bireysel kimlik	Farklı bağlamda, farklı bir olay karşısında bireyin yeniden konumlanmasıdır.
Toplumsal kimlik	Geçmiş veya şu anda anne babalarımızın bize gösterdikleri sözlü olarak aktardıkları sosyal olarak toplumda yaşananlardan oluşur.
Dini kimlik	Teolojik düşünce olarak sosyal gerçekliğin bireyler tarafından yeniden üretilmesinde simgesel/symbolik dünyaya ait düşünüş biçiminin davranışlar hâline getirilmesiyle ortaya çıkan kimliktir.
Milli kimlik	Modernin ürünü olarak biz kategorisinde egemen kültürün ortaklıkları üzerinden inşa edilen kimliktir. Egemen kültürün dışında kalan bireyleri ötekileştirir.

Pamuk, A. (2017). Kimlik ve tarih kimliğinin inşasında tarihin kullanımı. İstanbul: Yeni İnsan. (Kaynağından uyarlanmıştır.)

Araştırmacı, Milli Kütüphane ve literatürden birincil veri kaynaklarına ulaştıktan sonra elde edilen verileri tekrar tekrar okumuştur. Araştırmaya dâhil olan süreçteki vatandaşlık öğretim programlarında yer alan her bir sözcük, cümle, paragraf araştırmacı tarafından anlamlı bölümlere, kavramlara ayrılmıştır. Benzer bölümler ve kavramlar bir araya getirilerek kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Veri kodlamanın bir sonucu olarak, veri için ilişkisel kategorilerden bir çerçeve oluşmuştur (Glesne, 2015, s. 270).

Araştırmada güvenilirliği artırmak için veriler, alan uzmanı tarafından da kodlanarak alt temalar ve ana temalar oluşturulmuştur. Araştırmacının veri analizi ile alan uzmanının analizi karşılaştırılarak farklı ve benzer alt temalar ve ana temalar üzerinde tartışılarak düzenleme gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Bireysel Kimlik

Meşrutiyet Dönemi

1329 (1913) tarihli mekatib-i ibtidaiye ders müfredatında yer alan musahabat-ı ahlakiye (diniye, tarihiye ve medeniye) dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde farklı değerler ifade edilerek, ahlak vurgusu yapılmaktadır. Özellikle dürüst olma, sorumlu olma, açgözlü olmama, alçak gönüllü olma, çalışkan olma, tutumlu olmaya yönelik ifadeler sıklıkla yer almaktadır. Ayrıca bireysel anlamda temizlik, sağlık, çalışkanlık ve tasarruf vurgusunun da yapıldığı görülmektedir öğretim programının birkaç yerinde ise bireysel hak ve seçim ifadelerinin de yer aldığı tespit edilmiştir.

Ara Dönem

Cumhuriyet'in ilanı öncesi 1338 (1922) tarihli İlk, orta tedrisat mektepleri müfredat programı malumat-ı medeniye dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde bireysel hak ve özgürlüklere vurgu yapıldığı görülmektedir. Özgürlük vurgusuna ilişkin öğretim programında doğrudan "hürriyet, hürriyet içtimai, hürriyet-i iştirak, hürriyet-i fikriye, hürriyet-i vicdaniye" gibi ifadelerden bahsedilmektedir.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in ilanı sonrası 1340 (1924) ilk mekteplerin müfredat programı musahabat-ı ahlakiye ve malumat-ı vataniye dersi öğretim programında, bireysel kimlik kategorisinde ahlak vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Ahlak ile ilgili olarak "başkalarının malını tahrip etmemek, serseriyane gezmek, başkalarının malına dokunmamak, fena çocuklara uymamak, intizam, nezaket ve doğruluk" ifadelerinin belirtildiği görülmektedir. Öğretim programında sağlık ve sorumluluk vurgusunun da birçok kez yapıldığı ifade edilmektedir.

1340 (1924) İlk mekteplerin müfredat programı, musahabat-ı ahlakiye ve malumat-ı vataniye dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde hak vurgusu ayrıca yer almaktadır. Hak ile ilgili olarak "intihab hakkı, fikir ve düşüncelerini serbestçe söylemek, müsavat, mesuliyet, vicdan, tefekkür, kelim, neşr, seyahat hakkı" ifadelerinden bahsedilmektedir. Hak vurgusunda seçim, eşitlik, fikir ve düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, seyahat özgürlüğü ve yayın özgürlüğüne yer verilirken özgürlük vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

1926 İlk mekteplerin müfredat programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde sorumluluk vurgusu sıklıkla yapılırken sağlık, dürüstlük, ahlak, hak, özgürlük ve sevgi vurgularından da bahsedildiği görülmektedir. Yurt bilgisi dersi öğretim

programında sorumluluk vurgusuna ilişkin olarak “mektep nizamlarına riayet hususunda talebinin uhdesine düşen vazifeler, kadın ve erkeklerin vazifesi, vazifeşinaslık itiyatları tesis etmek, küçük vazifeler yüklemek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında “ferdin hürriyeti, posta ve telgraf” ifadeleri belirtilerek hak ve özgürlük vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

1927 ve 1930 İlk mektepler müfredat programlarında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde dürüstlük, sağlık, sevgi, hak, özgürlük vurgularının yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında dürüstlük ile ilgili olarak “nezaket, doğruluk” ifadelerine yer verilmiştir. Dürüstlük vurgulanırken bireylerin hoşgörülü ve saygılı olması gerektiği de belirtilmektedir. Sağlık vurgusuna ilişkin öğretim programında “çocuklarda temizlik, intizam” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde “güzel ve iyi şeylere karşı muhabbet ve vazifeşinaslık” ifadelerine yer verilerek sevgi vurgusu yapılırken “posta ve telgraf, ferdin hürriyeti” ifadeleri ile hak ve özgürlük vurgusuna yer verildiği görülmektedir.

1930 Orta mektep müfredat programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programı bireysel kimlikte ifadelerin tamamına yakınında hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Haklar arasında eğitim, kişi hürriyeti, fikir, çalışma, ticaret, din ve vicdan özgürlüğü, eşitlik haklarına vurgu yapılmaktadır. Öğretim programında yine saygı ve hoşgörü değerine sıklıkla yer verilmektedir.

1936 Ortaokul programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bireysel kimlik olarak öğrencilerin özgürlük, bireysel özgürlük, milletvekili seçme hakkı, bireysel hak ve siyasi hak, hak ile görevin ilişkisini kavraması gerektiği öğretim programında ifade edilmektedir. Hak vurgusu ile birlikte görev vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

1938 Ortaokul programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğrencilerin öğretim programında bireysel özgürlük, seçim hakkı, eşitlik, siyasi partiye girme hakkını kavraması gerektiği belirtilmiştir.

1948 İlkokul Programında okutulan yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında bireysel kimlik olarak yaygın olarak hak kavramının vurgulandığı görülmektedir. Hak vurgusuna ilişkin olarak seçim hakkı vurgulanmakta ve seçim hakkını kullanarak demokratik katılım göstermesi gerektiği ifade edilmektedir. Hak kavramı ile birlikte ödevlerin ve sorumlulukların yerine getirilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.

1949 Ortaokul programında okutulan yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında, bireysel kimlik kategorisinde hak vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Hak vurgusuna ilişkin “medeni hürriyet, siyasi hürriyet, şikâyet hakkı” ifadelerine yer verildiği, özgürlük vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Öğretim programında, ayrıca sorumluluk kavramına ilişkin vurguya da yer verilmiştir. Sorumluluk ile ilgili olarak öğretim programında “kendi paylarına düşen ödev ve sorumlulukları benimsemek, öğrencinin bir işte çalışarak harçlığını çıkarmasını sağlamak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Bireysel değerlere ilişkin olarak ise saygı ve öğrencilerin davranış ve hareketlerinde dürüst olması gerektiği belirtilmiştir.

1962 İlkokul programı taslağında yer alan toplum ve ülke incelemeleri dersi öğretim programında bireysel kimlik kategorisinde ahlak ve sorumluluk vurgularının yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında bireylerin sorumluluk alan, girişken ve istekli kişiler olmaları gerektiği belirtilmiştir.

1962 Ortaokul programında yer alan yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında, bireysel kimlik olarak yaygın olarak hak ve özgürlük vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, yaşama hakkı, şikâyet hakkı, hak ve hürriyetlerin korunması, özgürlük haklarına vurgu yapılmaktadır. Ancak bu hak ve özgürlük vurgusu ile birlikte hürriyetin sınırlarını, özgürlük biçimlerini, sınırlarını kavraması gerektiği, medeni ve siyasi özgürlüğü bilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, dürüstlük kavramına da vurgu yapıldığı görülmektedir.

Dini Kimlik

Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet dönemi, musahabat-ı ahlakiye (diniye, tarihiye ve medeniyye) dersi öğretim programında dini kimlik kategorisine ilişkin olarak ifadelerin dini terminolojiye ait kavramlar olduğu görülmektedir. Öğretim programında, din vurgusuna doğrudan yer verildiği vezaif-i diniye, cenabı hakka karşı vezaif, nefse karşı vazifeler, Müslüman'a ve canına karşı muamele gibi ifadelerle belirtilmektedir. Ayrıca din vurgusu altında dini sorumluluklardan da bahsedilmektedir.

Ara Dönem

1338 (1922) tarihli ilk, orta tedrisat mektepleri müfredat programında dini kimlik kategorisi ile ilgili olarak doğrudan din vurgusu altında dini vazifelerin ifade edildiği görülmektedir. Öğretim programında dini vurguya ilişkin nefsi vazifeler, vazife tarif ve taksimi, medeni, insani ve içtimai vazifeler yer almaktadır. Din vurgusuna değinilerek vazife/görev ve sorumluluk üzerinde durulduğu aynı zamanda dolaylı vurgulara da yer verildiği görülmektedir.

Cumhuriyet Dönemi

1340 (1924), 1926, 1927 ve 1930 ilk mekteplerin müfredat programında, 1930, 1936, 1938 orta mektep müfredat programında, 1948 ilkökul programında, 1949 ve 1962 ortaokul programında dini kimlik kategorisinde herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Sadece 1962 ilkökul programı taslağında yer alan toplum ve ülke incelemeleri dersi öğretim programında islam ve halifelik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında İslam vurgusuna ilişkin olarak Türklerin İslamlığı kabulünden bahsedilmektedir. Halifelik ile ilgili olarak halifeliğin kaldırılması, çağdaşlaşma ve devrim vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Toplumsal Kimlik

Meşrutiyet Dönemi

1329 (1913) tarihli musahabat-ı ahlakiye (diniye, tarihiye ve medeniyye) dersi öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde çevre, aile, ahlak ve toplumsal değerlere ilişkin vurgular yer almaktadır. Çevre ile ilgili bireylerin çevreyi koruması gerektiği ve çevreye karşı duyarlı olunması gerektiği ifade edilmektedir. Aile ile ilgili olarak ailenin nimetleri, aile saadeti, büyüklere ve küçüklere karşı muhabbet, küçüklerin büyüklere karşı vazifeleri açıklanmaktadır. Toplumsal değerlere ilişkin sorumluluk, yardımseverlik, saygı, fedakârlık, sevgi vurguları yer almaktadır.

Ara Dönem

1338 (1922) tarihli ilk, orta tedrisat mektepleri müfredat programında okutulan musahabat-ı ahlakiye (medeniyye) dersi öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde çevre, ahlak, aile ve toplumsal değerlere ilişkin ifadeler dikkat çekmektedir. Çevre ile ilgili olarak "köyün idaresi, köyün temizliği, köyün evleri, köyün yolları, köyün hayvanları, usul-ü ziraat, ormanların muhafazası, köyün

mektebi, camii, kabristanı, köyün meraları” ifadelerinin vurgulandığı görülmektedir. Ahlak vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında ahlaki terbiye doğrudan vurgulanırken ahlak ile ilişkili olarak ilmi terbiye, içtimai terbiye, vazifelerde itina fikrine de yer verilmiştir. Aile ile ilgili olarak toplumsal kimlik kategorisinde “evlâdın ebeveyne, ebeveynin evlada karşı vazifeleri” vurgulanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi

1340 (1924) ilk mekteplerin müfredat programında okutulan musahabat-ı ahlakiyye ve malumat-ı vataniyye dersi öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde ahlak, çevre ve toplumsal değerlere ilişkin çok sayıda vurgu yer almaktadır. Ahlak ile ilgili olarak özellikle öğrencilere lazım gelen ahlak esaslarını benimsemek, yüksek ahlak ve fazilet numunelerini benimsemek, bireye ahlaki ve içtimai itiyatlar kazandırmak, öğrencilerde ahlaki hisleri geliştirmek” ifadeleri vurgulanmaktadır.

Çevre ile ilgili olarak çevrenin korunması ve temiz tutulması, bitkilerin ve hayvanların korunmasına ilişkin vurgular yer almaktadır. Toplumsal değerlere ilişkin olarak ise en fazla yardımseverlik, dayanışma ve tasarrufa ilişkin ifadeler yer almaktadır. Yine öğretim programında “hemşerilik vazifeleri” ifadesi ile sorumluluk ve görev vurgulanmaktadır. Tasarruf vurgusunun da yine ifadeler arasında olduğu görülmektedir.

1926 Yurt bilgisi dersi öğretim programında toplumsal kimlik ile ilgili olarak yardımseverlik vurgusunun çok sık olarak yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca çevre, ahlak ve aile vurgusu yer almaktadır. Çevre vurgusuna ilişkin olarak “yerlere tükürmemek, sokaklara süprüntü atmamak, bataklığı kurutmak, yolları muhafaza etmek, köye ve etrafına ağaç dikmek, koru ve ormanların muhafazası, kasabanın güzelleştirilmesi ve temizliği için bütün hemşerilerin müştereken çalışması” ifadelerinden bahsedilmektedir. Ahlak ile ilgili olarak “ahlaki, iktisadi ve hukuki içtimai manaları idrak ettirmek, ahlaki ve içtimai itiyatlar kazandırmak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programının bazı yerlerinde “aile azasının vazife ve hakları” ifadesine yer verilerek aile vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

1927 ve 1930 ilk mektepler müfredat programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde toplumsal değerlere ilişkin olarak yaygın olarak yardımseverlik ve sorumluluk vurgusu yapılmıştır. Yurt bilgisi dersi öğretim programında yardımseverlik ile ilgili “İnsanlar arasındaki işbirliği, köylülerin müşterek çalışması, kasabada medeni ve hayırperver müesseselerin vücuda getirilmesinde zenginlerin yardımı, halkın belediyeye yardımı, mektepte bazı işlerin müştereken yapılması, mektepte bazı eşyanın müştereken imal edilmesi” gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim programında toplumsal kimlikte sorumluluk vurgusuna ilişkin olarak okuldaki sorumluluklara, kasaba ve şehir hayatında herkesin riayet edeceği medeni kaidelere, toplu yerlerde oyulması gereken kaidelere ilişkin vurgular yer almaktadır. Ayrıca öğretim programında sağlık ile ilgili olarak “sıtma, sıtmaya karşı mücadele, sıtma mücadelesinde herkesin iştiraki lüzumu, işret tehlikesinden bahsedilmektedir. Öğretim programında aileye ilişkin çok sayıda vurgu yer almaktadır. Aile vurgusu ile ilgili olarak ailenin önemi, aile ve bireylerinin görevleri, haklarının neler olduğu, ailede ve ev hayatında işlerde dayanışmanın, amaç birliği olması gerektiği belirtilmiştir.

1936 Ortaokul programı yurt bilgisi dersi öğretim programında toplumsal kimlik ile ilgili olarak sadece yardımseverlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında yardımseverlik vurgusuna ilişkin iş bölümü ifadesinden bahsedilmektedir.

1938 Yurt bilgisi dersi öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde ahlak, aile, özgürlük ve toplumsal değerler vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ahlak vurgusuna ilişkin öğrencilerin ahlak konusunda düşünme, irdeleme yapması gerektiği öğretim programında ifade edilmiştir. Öğretim programının toplumsal özgürlük ve çağdaşlaşma özgürlüğünün bireylerden tarafından kavranması gerektiği ifade edilmiştir. Toplumsal değerler olarak saygı, hoşgörü ve yardımseverlik, toplumsal hayat içerisinde iş bölümünü kavraması gerektiği ifade vurgusu yer almaktadır.

1948 Yurttaşlık dersi öğretim programında toplumsal kimlik olarak sıklıkla çevre ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Çevre ile ilgili olarak bireylerin çevreyi temiz tutması gerektiği, çevrenin temizliği, güzelliği ve ağaçlandırılması için yardımseverlik, dayanışma içerisinde hareket etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında sorumluluk vurgusunun yaygın olarak yapıldığı belirtilmektedir. Belediye nizamına uymak, köy yaşayış ve idaresinde bireylerin ödevleri, toplu yerlerde bireylerin uyması gereken kurallardan sıklıkla bahsedilmiştir.

1949 Ortaokul programı yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında sorumluluk, yardımlaşma ve dayanışma, saygı gibi toplumsal değerler sıklıkla vurgulanmaktadır. Sorumluluklarımıza ilişkin olarak özellikle okulda, aile içerisinde, toplum içerisinde sokakta ve toplu taşıma araçlarında sorumluluklarımız olduğu ve çocukların bunları yerine getirmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında “yardımlaşma” ifadesine yer verilerek yardımseverlik vurgusu yapılmıştır. Saygı değerine ilişkin olarak öğrencilerin birbirlerinin düşünüş ve inanışlarına saygı ve anlayış göstermeleri, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle münasebetlerinde karşılıklı saygı ve sevgi sağlamak, karşılıklı saygı ve sevgi sağlamak, topluluk hâlinde yaşayan insanların saygı, sevgi ve anlayış duygusuyla iş birliği yapmaları gerektiği ifade edilmektedir. Yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında, öğrencilerin mahallesinde, çevresinde olan meslekleri, işleri ve ekonomik hayatı kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, meslek vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir.

1962 İlkokul programı taslağında yer alan toplum ve ülke incelemeleri dersi öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde sık olarak çevre vurgusuna yer verilmiştir. Çevre ile ilgili olarak çevre temizliği, çevrenin korunması, çevrenin düzeni, çevrenin korunmasında işbirliği ve sağlık açısından önemine ilişkin çok sayıda ifade yer almaktadır. Öğretim programında ayrıca toplumsal kimlik kategorisinde aile vurgusuna yer verilmektedir. Öğretim programında, toplumsal kimlik kategorisinde toplumsal değerlere sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Toplumu meydana getiren bireylerle yardımseverlik, dayanışma ve iş birliği içerisinde hareket edip kaynaşılması gerektiği, okulda toplum içerisinde, ailede çok sayıda sorumluluk çeşitlerine ayrı ayrı vurgu yapılmaktadır.

Milli Kimlik

Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet dönemi, musahabat-ı ahlakiye (diniye, tarihiye ve medeniyye) dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde vatan ve idari vurgusuna yoğun olarak yer verildiği görülmektedir. Vatan ile ilgili olarak öğretim programında “Osmanlı vatani, vatana karşı fedakârlık, sancağa hürmet, vatanın nimetleri, ecdat yadigârları, camiler, medreseler, türbeler, çeşmeler, köprüler, imaretler, kervansaraylar, vatana muhabbet, vatana karşı vazifeler, vatani sevmek, vatana fedakârane hizmet etmek” gibi ifadelerle yer verildiği görülmektedir. İdari vurgusu ilişkin Meşrutiyet, milli egemenlik, seçim, kanun, hükümet ifadelerinden sıklıkla bahsedilmektedir. Milli kimlik kategorisinde,

idari ile ilgili ‐hükümet, hükümete olan ihtiyaç, hükümetin hizmetleri, Meşrutiyet’in nimetleri, hâkimiyet-i milliye, intihab/seçim, kanun-ı esasi” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir.

Ara Dönem

1338 (1922) tarihli ilk, orta tedarisat mektepleri müfredat programı malumat-ı medeniyye dersi öğretim programında yönetim ile ilgili kavramlar, milli egemenlik, kanun, cumhuriyet, sorumluluk, itaat ifadeleri sıklıkla vurgulanmaktadır.

Milli kimliğe ilişkin yönetimle ilgili olarak ‐hâkimiyet milletindir, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ayan ve Mebusan Meclisi hükümet teşkilatı, hükümetin vazifeleri, hükümet şekilleri, kanuna ve hükümete itaat, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanuni Esasi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet’in mukayesesi, vilayet meclisi umumiyesi hakkında malumat, belediye ve vazifeleri, kaza ve vilayetlerin idaresi, kariye ve nahiyelerin idaresi, vergiler” ifadelerinden öğretim programında bahsedildiği görülmektedir. Öğretim programında vatan, millet ve hükümet ifadeleriyle aile arasındaki bağın vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca bireyin vatana, millete ve hükümete karşı görev ve sorumlulukları, askerlik, medeni ve vatani vazifelerden kanuna itaat ifadelerine yer verilmektedir.

Cumhuriyet Dönemi

1340 (1924) ilk mekteplerin müfredat programında milli kimlik kategorisinde ‐halk yönetimi olarak cumhuriyet, cumhuriyetin halka temin ettiği faydalar, Türkiye Cumhuriyeti’nin kanunlarına itaat, Cumhuriyet idare-i müdafaa için bedel-i nefis” ifadeleri görülmektedir. Bireylerin kanuna uyması gerektiği, Cumhuriyet yönetiminin korunması için kendinden fedakârlık yapması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca askerlik, sancağa hürmet, vatana karşı fedakârlık, milli savunmaya ilişkin olarak vatan savunmasının gerekliliği ve önemi ifade edilmiştir. Son olarak ise öğretim programında milli iktisada yönelik ifadeler de yer almaktadır.

1926 ilk mekteplerin müfredat programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde sıklıkla vatan, vatandaşlık, askerlik, Türk, milli savunma, adalet, tasarruf, kanun, sorumluluk vurgusuna yer verildiği görülmektedir. Yine öğretim programında millet adı olarak Türk ifadesinin vurgulandığı görülmektedir. İfade de Türkün kendisine yönelik olarak ekonomi, medeniyet gücü ve yeteneğine ilişkin olarak güven, inanç oluşturmanın ve bu hissin yaşatılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca tasarrufun bireyler için milli bir görev olduğu ifade edilmektedir.

1927 ve 1930 Yurt bilgisi dersi öğretim programında milli kimlikte yaygın olarak idari ve Türk kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca öğretim programında vatan, vatandaş, milli savunma, ahlak, tasarruf, kanun, ekonomi, askerlik, bağımsızlık, aile, farkındalık vurguları da yapılmıştır. Bu öğretim programında Cumhuriyet rejiminin faziletlerine çok sayıda vurgu yapılmıştır. Cumhuriyet rejiminin üstün bir yönetim olduğunu benimsetmek, Cumhuriyet’in gücünü halktan aldığını ve halka haklar verdiğini belirterek bireylerin Cumhuriyet’e karşı görevlerinin de olduğu ifade edilmiştir.

Milli kimlik olarak Türk kavramı yurt bilgisi dersi öğretim programında doğrudan vurgulanmıştır. İfadelerde millet, vatan kavramlarından bahsedilirken ilgili kavramların Türk olduğu doğrudan belirtilmiştir. Öğrencilerde Türk’ün ekonomi, medeni gücü, yetenekleri ile ilgili inanç ve güven duygusu oluşturarak bu duyguyu yaşatmak gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğrencilere ülkenin yaşamış olduğu tehlikeler, vatan toprakları dışında kalmış Türkler ve onların yurt dışındaki resmi temsilcileri hakkında bilgilerin verilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Yine Türk kavramına ilişkin olarak Türk ocakları ve faaliyetlerine öğretim programında yer verildiği görülmektedir.

1936 ortaokul programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde yönetim ile ilgili çok sayıda ifade yer almaktadır. Yönetim vurgusunda, bireylerin Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşma biçimini, cumhuriyeti kavraması gerektiği, Cumhuriyet öncesi yönetim ile Cumhuriyet yönetimi arasındaki farkları kavraması gerektiği, demokraside hükümet biçimlerini bilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Milli kimlik olarak Türk vurgusu doğrudan sıklıkla yapılmıştır. Öğrencilerin Türk dilini, Türk milletinin oluşmasındaki olayları, Türk milliyetçiliğini kavraması gerektiği öğretim programında ifade edilmiştir. Öğretim programında “askerlik vazifesi” ifadesine yer verilerek askerliğin bireyler için bir görev olduğu görülmektedir.

1938 ortaokul programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programı milli kimlik kategorisinde milli yönetime ilişkin olarak “Cumhuriyeti kavramak, Türkiye Büyük Millet Meclisinin teşekkülünü kavramak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında Türk vurgusu doğrudan yapılırken dil, millet ve milliyetçilik vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin Türk dilini, Türk milletinin oluşumundaki olayları, Türk milliyetçiliğini kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

1948 İlkokul programında okutulan yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programı milli kimlik kategorisinde daha çok ulus vurgusunun ilişkin çok sayıda vurgu yapıldığı görülmektedir. Ulus vurgusu ile ilgili olarak Türk ulusunun özelliklerini kavraması gerektiği, ulusal birliğin önemini bilmesi gerektiği, Türk ulusuna, Türk askerine, Türk ordusuna karşı sevgi, saygı ve güven duyarak bu duyguyu güçlendirmeleri gerektiği, milletine ve vatana karşı fedakârlık içinde çalışması gerektiği vurgulanmaktadır. Cumhuriyeti yüceltmesi ve koruması gerektiği, devlet otoritesine uyması gerektiği, kanunlara uyması ve kanunlara uymayı alışkanlığa dönüştürerek içsel bir davranış haline alması gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin devrim anıtlarını ziyaret etmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programında yurt kavramı vurgulanmıştır. Yurt kavramı ile ilgili öğretim programında “yurdun iyiliği ve ilerlemesi için aynı düşünce ve görüşleri taşıyan insanlar bir araya gelerek siyasal partiler kurar” ifadesinden bahsedilmiştir.

Yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde Atatürk ilkeleri vurgusu yer almaktadır. Öğrencilerin Atatürk ilkelerini benimsemiş yurttaşlar olmaları gerektiği, Atatürk ilkelerini inanarak hissederek yaşayarak onu amaç, hedef hâline getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında yine çalışkanlık kavramının vurgulandığı görülmektedir.

1949 ortaokul programında okutulan yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde cumhuriyet rejiminin faziletlerine sıklıkla yer verilmektedir. Öğretim programında, milli kimlik olarak ulus vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, ulus vurgusu ile ilgili olarak öğrencilerin okuldan başlayarak hayatının her döneminde ulusa ait görevleri hem öğrenmesi hem de yapması gerektiği, ulus meydana getiren bireyleri kavraması gerektiği, ulus için vatan için içten çalışma davranışı göstermesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, millet için vatan için çalışmayı öğrencilerin severek yapması gerektiği, milli hedefleri öğrencilerin her amacın üstünde tutması gerektiği, öğrencilerin millet ve vatan işleri ile yakından ilgilenmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında öğrencilere Türk milletinin bir bireyi olduğu ve bu aidiyetten dolayı şeref duyarak milli sorumluluklarını bilmesi gerektiği milli kimlik olarak ifade edilmiştir. Öğretim programında, aidiyet vurgusu içerisinde ulus, Türk, milliyetçilik, yurt, ülke ve görev kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında meslek vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin birey ve yurttaş olarak bir meslek sahibi olmasının

önemli ve gerekli olduğunu kavraması gerektiği, meslek hazırlığında devletin bireylere yardım sağladığını bilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında öğrencilerin vatandaşlık görevlerini kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında ayrıca vergi vurgusuna da yer verilmiştir.

1962 ilkokul programı taslağında yer alan toplum ve ülke incelemeleri dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde millî tarih vurgusunun yoğun olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Milli tarih ile ilgili olarak öğrencilerin Türk tarihinin önemli devletlerini, şahsiyetlerini, Türklerin tarih sahnesine çıkışlarını, Türklerin tarihi önemini ve medeniyete katkıları, Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Türk devrimi, çağdaşlaşma kavramlarına yoğun bir vurgu yer almaktadır.

Türkiye devletinin yönetim organlarını kavraması gerektiği, Cumhuriyet'in ilanının, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun, hükümete yardım eden diğer kurumların öğrenciler tarafından bilinmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, yurttaşlık bilgisi vurgusu doğrudan yapılmıştır. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin Türk ahlakının ilkelerini bilmesi gerektiği, yurttaşlık bilgisinin ülkü uyandırması, milli birlik, dayanışma, disiplini kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, öğretim programında öğrencilerin okulda ve toplumda yaşanan olayları hayat ile ilişkilendirmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında ayrıca öğrencilerin Atatürk devrimlerini kavraması gerektiği, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün başarılarını kavrayarak ilgili başarının geçtiği yerlere ilişkin fiziki kanıtları görmesi ve kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

1962 ortaokul programında yer alan yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde öğrencilerin, cumhuriyet rejiminin ve Türk devriminin üstün niteliklerini, yönetim organlarını, anayasayı, 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni ve nedenlerini kavraması gerektiği sıklıkla ifade edilmiştir. Yine milli kimlik kategorisinde, ulusa canla başla hizmet etmesi, milli işlerle ilgilenme ve bu işleri bir ülkü olarak görmesi, devlet malını koruması, Türk milletinin bir parçası olmasından şeref duyması ve sorumluluklarını bilmesi, milleti için yaşayıp milleti için ölmesi ve Türk milletine varlığını seve seve feda etmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programında ekonomi ile ilgili olarak milli ekonominin önemi, tasarruf ve vergi konularına vurgu yapılmıştır. Ayrıca hangi meslek olursa olsun mesleğin kutsallığı ve mesleğini en iyi şekilde yapan herkesin saygı duyulması gerektiği ifade edilmiştir. Yine öğretim programının bazı yerlerinde devrim anıtları vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde sırası ile milli kimlik, toplumsal kimlik, bireysel kimlik ve dini kimlik kategorilerinde ulaşılan sonuçlar sunulmuş ve ilgili literatür ile tartışılmıştır.

1329 (1913) tarihli Meşrutiyet dönemi musahabat-ı ahlakiye (diniye, tarihiye ve medeniyye) dersi öğretim programında "milli kimlik" kategorisinde "Türk" kimliğinden daha ziyade "Osmanlı" kimliği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde parçalanma evresindedir. Bunu engellemek için padişaha bağlılık, Osmanlı vatanına bağlılık, Meşrutiyet'in kazanımlarına yer verilmiştir. Kuş vd. (2018) Meşrutiyet dönemi "Yeni Malumat-ı Medeniye (1911)" ders kitabını incelemiş ve araştırmada, devlet içerisinde yer alan hangi millet olursa olsun hepsinin Osmanlı milleti olarak kabul görüldüğü düşüncesinin dönemin ders kitabında vurgulandığı ifade edilmiştir. Duman ve Tuna (2012) ise Meşrutiyet döneminin bir diğer vatandaşlık ders kitabı olan "Rehber-i İttihad"ı incelemiş bu kitabın,

ilkokul çocuklarına o günlerin resmî ideolojisi olan Osmanlıcılık fikrini benimsetmek ve Meşrutiyet değerlerinin ön plana çıkarmak için yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

1338 (1922) tarihli malumat-ı medeniye dersi öğretim programında “milli kimlik” kategorisine ilişkin vurgular yoğun bir şekilde yer almaktadır. Öğretim programında, Meşrutiyet döneminin etkileri bu ara ve geçiş döneminde yoğun olarak gözlenmektedir. Bu dönemde okutulan Malumat-ı Medeniye dersi, Meşrutiyet dönemine göre farklılıklar göstermiştir. Meşrutiyet döneminde padişah ve Meşrutiyet yüceltilirken bu dönemde Meşrutiyet ile Cumhuriyet kavramı karşılaştırılarak milli egemenlik kavramı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına bağlı olarak yüceltilmiştir. Öğretim programında, çocukların milli egemenlik anlayışına dayalı yeni yönetimin idari yapısını milli bir kimlik inşa ederek içselleştirmeleri beklenmiştir. Geleceğin vatandaşlarından milli bir kimlik inşasında beklenenler açıkça belirtilmiştir. Bu beklentiye ilişkin olarak Bauman (2017), devletin kendisini ulusun kaderinin tecellisi ve istikbalinin teminatı olarak sunmak suretiyle vatandaşlardan kesin itaat beklediğini ifade eder.

1340 (1924) ilk mekteplerin müfredat programından başlayarak 1962 yılı Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programına kadar Cumhuriyet dönemi vatandaşlık öğretim programlarında yoğun olarak “milli kimlik” kategorisinde vurgular yer almaktadır. Cumhuriyet’in ilanı sonrasında milli kimlik inşası, siyasal iktidarın ulus devlet hedefi ile temel amacı olmuştur. Örneğin 1927 ve 1930 yılı ilk mektepler müfredat programında ilkokullarda okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında milli kimlik kategorisinde Erken Cumhuriyet döneminin siyasal iktidarı tarafından ulus devlet gereği aynılaşmak için milli bir kimlik inşasına çalışılmıştır. “Biz” vurgusu bağlamında Türk kavramı milli bir kimlik olarak öğretim programında siyasal iktidarın ve yeni Türk devletinin ideolojik yansıması olmuştur. Ayrıca yeni Türk Devleti tarafından militan bir yurttaş inşası milli kimlik olarak öğretim programında özellikle yer almıştır. Kayaalp (2015) 1923-1950 Dönemi’ne ilişkin ders kitaplarını incelediği çalışmasında, Erken Cumhuriyet dönemine yayılan resmî ideolojinin, türdeş bir toplum meydana getirmek, ulusal bir hafıza oluşturmak için Türklük temelinde bir ulus inşa etmek istemiş olduğunu vurgulamıştır. Mummyakmaz (2008) ise çalışmasında devletin temel kaygısının, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasî sınırları içerisinde kültürece birbirine benzeyen, Türkçe konuşan, sadakatli bireyler yaratılması sonucuna ulaşılmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi diğer öğretim programlarında da olduğu gibi Cumhuriyet yönetiminin kurumlarının öğrenciler tarafından öğrenilmesi, içselleştirilmesi amaçlanmıştır. Çelik (2017) çalışmasında, Cumhuriyet döneminde Türklük vurgusunun açık ve kesin bir hal aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim programında, milli bir kimliğin inşasında ulus devlet anlayışı ve ulusun adının Türk olması siyasal iktidarın başlıca hedefi olmuştur.

Öğretim programlarının tamamında cumhuriyetin kurucu ideolojisi, cumhuriyetin fazileti, cumhuriyete karşı vazifeler yoğun olarak vurgulanmıştır. Örneğin 1962 Yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası iktidar öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerini ve kurumlarına tanıyarak özümsemesini, yaşamını milletine adanarak sorumluluk sahibi olmasını, Cumhuriyet değerlerine bağlı mükemmel bir yurttaş olarak yetiştirilmesini milli kimlik inşasının en önemli hedefi kabul etmiştir.

Öğretim programlarının tamamında vatana, rejime, ulusa karşı görevler yoğun olarak vurgulanmıştır. Örneğin 1936 ortaokul programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında yurttaşların kanunlara kesin olarak itaat etmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görevlerini milli his ile yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Habermas (2010) devlet vatandaşlarının dayanışması, önemli durumlarda halkı ve anavatanı için hayatını riske atma biçiminde kendini göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. Kaplan (2013) çalışmasında, Mustafa Kemal'e göre, eğitimin amacı yeni kuşakları Türk milletine ve devletine sadık olarak yetiştirmek ve onları Türk milleti ve devletine düşman olanlarla mücadeleye hazır hâle getirmek olduğunu vurgulamıştır. Öğretim programı, öğrencilerin geleceğin vatandaşları olarak milli bir kimlik inşa edip vatanın savunması ve devletin vermiş olduğu diğer görevleri seve seve yapması gerektiğini vurguladığı görülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mustafa Kemal'in manevi kızı Afet tarafından, kaleme alınan, "*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*" kitabında, vatandaşların ailelerine, topluma ve devlete karşı görevlerini sıralanmıştır. Bunlar; vergi vermek, kamu düzenini bozmamak, seçimlere katılmak gibi yükümlülüklerdir. Erkek vatandaşların askerlik görevini yapması onların aydınlanmasına katkıda bulunan bir süreç olarak tanımlanmıştır.

Ayrıca Cumhuriyet dönemi vatandaşlık dersi öğretim programlarında tarih dersi içeriğine benzer tarihi vurguların çok sık yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin 1962 İlkokul programı taslağı toplum ve ülke incelemeleri dersi öğretim programında ulusal aidiyet duygusunu öğrencilerde içselleştirmek için Orta Asya'ya dayanan Türk tarihine ve Atatürk'e yer vermiştir. Copeaux (2016) tarihin incelenmesi ulusal bilinç sağlar; bir gurur konusu olan kültür eskiliğini tanıtır. Bir topluluğa ait olma bilinci, kimlik duygusu görev duygusuna yol açtığı vurgulanmıştır. Russell (2015) ise her ülkede tarih, o ülkeyi göklere çıkaracak şekilde öğretilir: Çocuklar kendi ülkesinin daima doğru yolda olduğuna, neredeyse her zaman muzaffer olduğuna, hemen bütün büyük insanların ülkesinden çıktığına ve ülkesinin her bakımdan diğerlerinden üstün olduğuna inanmayı öğrenir. Bu düşünceler onurlandırıcı ve pohpohlayıcı olduğu için kolaylıkla içselleştirilir ve içgüdüsel bir nitelik kazanan bu inançların daha sonra edinilen bilgilerle sökülüp atılması pek mümkün değildir.

Öğretim programlarının dönemin siyasal olaylarından etkilendiği ve bu olayların ders içeriklerine doğrudan yansıdığı tespit edilmiştir. 1962 İlkokul program taslağı kendisinden önceki vatandaşlık öğretim programlarından farklı olarak barış, çok partili hayat, 27 Mayıs ve yeni anayasa kavramlarına yer vermiştir. Öğretim programında ayrıca ulus, çağdaşlık, devrim, yurttaş, fedakârlık, ülkü ve barış kavramlarının vurgulandığı görülmüştür.

Toplumsal kimlik" kategorisinde toplumsal sorumluluk, çevre, aile, dürüstlük, saygı, duyarlılık, dayanışma, itaat vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmüştür. İttihat ve Terakki bu dönemde vatandaşlık öğretim programı ile çocuğu devletin ve toplumun geleceği olarak değerlendirmiş bu doğrultuda toplumsal kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Bu bakımdan Meşrutiyet döneminde toplumun bir yurttaşlar topluluğu olarak medeni davranışlara sahip olması istenmiştir. Üstel (2016) çalışmasında Meşrutiyet'in makbul yurttaşını, toplumsal ve kamusal alandaki davranışlarını medenilik çerçevesinde düzenleyen birey olarak ifade etmiştir. Öğretim programında, toplumsal kimliğin inşasının aile temel alınarak gerçekleşeceği ve buna bağlı olarak bireylerin karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşma duygularıyla uyum içerisinde hareketler sergilemesi gerektiği vurgulanmıştır. Karpat (2006) çalışmasında, toplumsal kimlik kazanmada ailenin toplumun temeli olduğu kadar kültürü koruyan ve kuşatan kuşağa aktaran en önemli kurum olduğunu ifade etmiştir.

Cumhuriyet dönemi öğretim programlarında toplumsal kimlik kategorisinde yoğun olarak toplumsal değerlere vurgu yapılmıştır. Yardımseverlik, sorumluluk, duyarlılık, dayanışma en sık vurgulanan değerler arasındadır. Erken Cumhuriyet dönemi siyasal iktidarı, öğretim programında toplumsal kimlik inşasını öğrencilerde işbölümü ve dayanışma bilinci içerisinde toplumsal faydayı sağlayacak nitelikte gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Örneğin 1926 yılı Yurt bilgisi dersi öğretim programında yardımseverlik; 1927 ve 1930 yılı ilk mektepler müfredat programında sorumluluk ve

yardımsızlık; 1936 yılı yurt bilgisi dersi öğretim programında yardımsızlık ve dayanışma değerleri en sık vurgulanan değerlerdir. Öğretim programlarında, toplumu oluşturan herkesin toplumsal çıkarlar için dayanışma içinde olması vurgusunun yardımsızlık ile sağlanacağı ifadeleri gerekçe olarak gösterilmiştir. 1949 yılı yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programında ise dayanışma ve yurttaş kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında siyasal iktidar okul, aile ve toplum arasında iş birliği kurarak solidarist bir toplumsal kimlik inşa etmek istemiştir. Siyasal iktidarın önceki öğretim programlarında olduğu gibi dayanışma bilincinin içselleştirilerek toplumun tüm bireyleri tarafından sorumlu davranması beklenmiştir. Demirkaya (2014) çalışmasında, toplumda yaşayan birey başkalarıyla ortaklık kurmalı ve dayanışma içinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Öğretim programında, toplumun iş bölümü yaparak toplumsal yararın gerçekleşmesini yardımsızlık ve dayanışma içerisinde yapılması beklenmiştir. Öğretim programında, siyasal iktidar kişilerin ve vatandaşların Cumhuriyet'in değerlerine sahip olmaları için milli kimlikle birlikte bireysel ve toplumsal kimlik inşa etmelerini amaçlamıştır. Alabaş (2018) çalışmasında, yardımsızlık, tutumlu ve faydalı olmanın vatandaşlık ve ahlak eğitiminde önemli değerler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun toplum inşası aile üzerinden gerçekleştirerek dayanışma ruhunun toplumsal faydanın her şeyin önünde tutulması gerektiği, toplumu oluşturan bireylerin çevre bilinci, ahlaki erdemlere sahip olması, toplumsal kalkınma için çalışması gerektiği gibi değer ve eylemleri içselleştirmesi vurgulanmıştır. Turan (2014) çalışmasında, yetiştirilmek istenen vatandaşın birlik ve beraberlik duygusuyla donanmış, dayanışmacı karakterde olması istendiği sonucuna ulaşmıştır. Altındağ (2013) ise çalışmasında incelediği Yurt Bilgisi kitaplarında köyde yaşam bölümünde ve okulda öğrenciler arasındaki birlik ve beraberlik sıkça işlenen konular arasında yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. Kayaalp (2015) çalışmasında, toplumsal yarar için bireyler arasında ülkü birliği sağlamak adına önceki dönemlerden kalan imtiyazlı toplum yapısını hem resmî hem de söylemsel olarak ortadan kaldırdığını vurgulamıştır.

Toplumsal kimlik kategorisinde yoğun olarak vurgulanan diğer bir kavram ailedir. 1930 orta mektep müfredat programında okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programı "toplumsal kimliğe" ilişkin olarak aile vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde kurucu kadro tarafından aile toplumun inşasında kimlik kazanımının en önemli öğelerinden birisi olarak görülmüştür. Civan (2007) çalışmasında aile tipi, literatürde geçen deyimle Cumhuriyet'in militan yurttaşlık anlayışıyla buluşan, "militan-misyoner" bir aile olarak vurgulanmıştır. Öğretim programında da ailenin toplumun inşasında önemli olduğu tespit edilmiştir.

Toplumsal kimlik kategorisinde yoğun olarak vurgulanan diğer bir kavram ise çevredir. Çevre ile medeni toplum arasında ilişki kurulmuştur. Özellikle çevrenin korunması, çevreye karşı duyarlılık, çevre bilinci, çevredeki canlılara karşı saygı öğretim programında sıklıkla vurgulanmıştır. Öğretim programlarında ayrıca çocuğun medeni olarak yetişmesi, toplumsal kuralları bilmesi sıklıkla vurgulanmıştır. Kayaalp (2015) çalışmasında, Cumhuriyet seçkinleri için yeni rejim, daha çok biçimsel göstergeler ile temsil edilen hatta çoğu zaman eş tutulan bir medeniyet projesidir. Çocuklar da bu projenin en önemli ve vazgeçilmez yapı taşlarıdır. Cumhuriyet'in evlatları küçük yaşlardan itibaren medeni olmanın kıymetini ve tüm inceliklerini bilmelidirler.

Alabaş (2018) çalışmasında; Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilkököl ile yeni tanışan bir bireyin bedensel ve ahlaki gelişimi, sosyalleşme bilinci kazanma, toplumsal ilişkiler, toplumsal yaşama uyum sağlaması ile birlikte bireye vatandaşlık ve ahlaki değerleri kazandırmanın amaçlandığı sonucuna ulaşmıştır. Haklara saygı duyma, yurttaşlık sorumluluğu, dayanışma vurgusu ifade edilmiştir. Caymaz (2007) ise iyi vatandaş ahlaki ve hukuki normların çizdiği sınırlar içerisinde kalmayı kabul eden

itaatkâr ve özverili bir kişi olarak vurgulamıştır. Demirkaya (2014) çalışmasında, ideal toplum ve bireyin özelliklerinden bir diğeri de bireyin sağlıklı bir yaşam tarzını benimsemesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Kayaalp (2015) çalışmasında, Cumhuriyet'in ilanından sonra kurucu felsefe ve ideoloji tarafından organizmacı toplum anlayışının benimsenip, toplumu meydana getiren bireylerin birbirine bağlandığı ve toplumsal yararın öncelik hâline geldiğini vurgulamıştır.

Toplumsal kimlik kategorisinde ayrıca toplumsal görev ve sorumluluklara yoğun olarak yer verilmiştir. Öğrencilerin aile, okul ve toplumun her alanında görev ve sorumluluklar üstlenerek dayanışmacı hareketler içerisinde gerçekleştirmesini amaçlamıştır.

1913 yılı musahabat-ı ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) dersi öğretim programında "bireysel kimlik" kategorisinde çoğunlukla ahlak vurgusunda, günümüz öğretim programlarında yer alan değerlere benzer olarak temizlik, cesaret, sevgi, saygı, duyarlılık, tutumlu olma, hak gibi değerlere yer verildiği görülmüştür. Bireyin, bir vatandaş olduğu kendi iradesi ile bedenini yönetmesi gerektiği öğretim programındaki bireysel kimlik inşasının amacı olmuştur. Üstel (2016) çalışmasında, Malumat-ı Medeniye kitaplarının, makbul vatandaşın ahlaki nitelikleri konusunda ayrıntılı bir envanter sunduğu, vatandaşı beden-akıl-ruh ekseninde adım adım inşa ettiğini belirtmiştir. Meşrutiyet döneminde, çocuk geleceğin vatandaşları olarak görülmüştür. Çocukların, öğretim programı kazanımları doğrultusunda inşa etmesi gereken bireysel kimlik ahlaklı, bedensel, akıl ve ruh olarak sağlıklı vatandaşlar olması gerektiği vurgulanmıştır.

1338 (1922) tarihli ilk, orta tedarisat mektepleri müfredat programı malumat-ı medeniyye dersi öğretim programı "bireysel kimlik" kategorisinde özgürlük ve hak vurgusunun yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim programında vicdan, fikir, katılım özgürlüğü ile seçme hakkı ve görevi kavramları yer almıştır. Cumhuriyet'in ilanı öncesinde uygulanan bu vatandaşlık öğretim programında hakların vatandaşlara verilmesinin bir halk talebi olarak halk tarafından alınmadığı aksine siyasal iktidar tarafından verildiği görülmüştür. Kadioğlu (2012) çalışmasında vatandaşlık haklarının, halkın talebiyle aşağıdan elde edilmiş haklar değil, Cumhuriyet seçkinlerinin yukarıdan sundukları haklar olduğu vurgulanmıştır. Öğretim programında, vatandaşların hakları ve özgürlükleri belirtilirken onlara daha çok sorumluluk yüklendiği, yerine getirmesi gereken görevlerin olduğu vurgulanmıştır.

Cumhuriyet dönemi vatandaşlık öğretim programlarında "bireysel kimlik" kategorisinde yoğun olarak bireysel görev ve sorumluluklara vurgu yapılmaktadır. Devlet bireylere ve vatandaşlara görev ve sorumluluk yüklemiştir. Erken Cumhuriyet döneminde her ne kadar haklara vurgu yapılsa da bireylerden daha çok edilgen kalmaları, görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmeleri beklenmiştir. Civan (2007) çalışmasında, Tek Parti Dönemi'nde yetiştirilmek istenen vatandaş modeli, görev vurgulu, haktan çok vazife odaklı, gerektiğinde bireysel menfaatlerinden toplumun genel menfaatleri doğrultusunda vazgeçebilen, bireysel hak ve özgürlüklerinden çok, toplumsal-siyasal hak ve özgürlüklere sahip, vatansver, milliyetsever, ben kavramından çok biz kavramını içselleştiren bir vatandaşlık modeli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kayaalp (2015) ise çalışmasında makbul vatandaş profilinde, hak ve özgürlükler değil, ödev ve sorumluluk kavramlarının ön plana çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Kemalist ideolojinin Erken Cumhuriyet döneminde bireysel bir kimlik inşa ederken vatandaşların etken değil devletin verdiği görevleri yerine getiren itaatkâr bireyler olmasını beklemiştir.

Cumhuriyet dönemi vatandaşlık öğretim programlarında, bireysel kimlik kategorisinde sıklıkla bireysel haklara da vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet'in ilköğretim programlarında özgürlük, eşitlik, eğitim kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğrencilerin, okul yaşamına katılarak görevler üstlenmesi gelecekte vatandaş olacak olan bu bireylerin görev bilinci kazanmasını

sağlamıştır. Öğretim programında, siyasal iktidar bireysel kimlik kategorisinde genellikle haklara yer vermiştir. Öğretim programında, bireysel anlamda vatandaşlık haklarına yer verilmesi Erken Cumhuriyet döneminde bireyleri Cumhuriyet rejimine katma amacını göstermektedir. Demirkaya (2014) çalışmasında, Cumhuriyet rejiminin kurgulamak istediği birey ve toplumun özelliklerinden bir diğeri ise görev ve sorumluluklarının bilincinde olan bir toplumdur. Böyle bir toplumda herkes kendi görevini en iyi şekilde yapar ve Cumhuriyet'in kendine verdiği hak ve özgürlüklerden yararlanır sonucuna ulaşmıştır.

Cumhuriyet dönemi vatandaşlık öğretim programlarında "bireysel kimlik" kategorisinde sağlık konusu sıklıkla vurgulanmaktadır. Alabaş (2018) "Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye" kitabını inceleyerek sorumluluk, sağlığa dikkat etme, temizlik gibi ahlak eğitimi değerlerinin bireysel kimlik inşasında önemini vurgulamıştır.

1913 yılı musahabat-ı ahlakiye (diniye, tarihiye ve medeniye) dersi öğretim programında din vurgusuna doğrudan yer verilip dini sorumluluklardan bahsedildiği tespit edilmiştir. Karpat (2006) "Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma" eserinde ulusal bir kimlik kazanma sürecinin başlangıcında Müslümanların arasında dini kimliğin daha baskın olduğunu ifade etmiştir. Heywood (2015) çalışmasında, millet olmanın bir diğer ana unsuru da dindir. Din, ortak ahlaki değerler ve manevi inançların bir ifadesini oluşturmaktadır ifadesini vurgulamıştır.

1922 yılı öğretim programı'nda "dini kimliğe" ilişkin olarak din vurgusuna çok az yer verildiği görülmüştür. Toplumsal ve siyasal alanı yeniden kurgulayan İttihat ve Terakki ideolojisinin seküler anlayışının ara dönem öğretim programında da etkisini hissettirdiği görülmüş olup Cumhuriyet'in ilanı sonrası inşa edilecek devlet kimliğinin nasıl olacağını örtük vurgulamıştır.

Cumhuriyet dönemi öğretim programlarında en az vurgu "dini kimlik" kategorisindedir. İncelenen birçok öğretim programında dini kimliğe ilişkin hiçbir ifadeye rastlanmamıştır. Öğretim programında, laik ve seküler bir ideolojinin olması Meşrutiyet döneminde yoğun olarak görülen dini kimlik ifadelerinin oldukça azaldığı görülmüştür. Siyasal iktidar, ulus devlet anlayışını kurulan yeni Türk devletinde mutlak egemen kılmak için dini söylemleri vatandaşlık öğretim programının dışında tutmuştur. Aslan (2011) çalışmasında, bu duruma ilişkin "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı" tarihsel olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk programı oluşunun yanı sıra, aynı zamanda kendisinden öncekilerden amaçları ve içeriği ile de oldukça farklılaşan ilk programdır. Ona bu niteliği veren özellik ulusal, laik ve demokratik bir toplumsal yapı oluşturma hedefi güden ilk program olması vurgusunu yapmıştır.

Öğretim programında laik, seküler ve pozitivist ideoloji kendinden önceki öğretim programlarından farklı olarak açık bir şekilde yer almıştır. Ahmad (2010) Kemalistler, toptan bir toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşüm istiyorlardı. Devleti artık geleneksel toplum kuralları ve sembolleriyle yönetmek istemiyor, Türkiye'yi 20. yüzyılda hızla ilerletecek yeni, laik bir ideoloji yaratmak istiyorlardı. Kemalistler, Batı'nın materyalizmini, teknolojisini, modern silahlarını, fikirleriyle beraber benimsemek, böylelikle toplumu, kelimenin en geniş anlamıyla dönüştürmek istiyorlardı. Bu, dinin devletten ayrıldığı değil, devletçe kontrol edildiği bir laik toplum yaratmak olduğunu vurgulamıştır. Meşrutiyet Döneminde ve Cumhuriyet'e geçiş döneminde öğretim programında yer alan dini söylemlerin 1926 ilk mektepler müfredat programında yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aslan (2011) ise çalışmasında, monarşik ve teokratik dönemlere özgü, aidiyet telkinleri, bunu sağlamaya yönelik gelenekler ve hurafeleri içeren bir anlatım yerine, laik ve bilimsel düşünüşe dayalı,

ulusalcılığı ve demokratik Cumhuriyet'i içselleştirmiş yurttaşlar yetiştirilmesini sağlayacak olan bir içerik esas alındığını vurgulamıştır.

1927, 1930, 1936, 1938, 1949 yılı ortaokullarda okutulan yurt bilgisi dersi öğretim programında “dini kimliğe” ilişkin vurgu ve ifadeye yer verilmemiştir. Cumhuriyet'in kurucu felsefesi ve ideolojisi laik ve sekülerizme dayandığı için siyasal iktidar tarafından vatandaşlık öğretim programında dini söylem veya kazanıma yer verilmemiştir. Civan (2007) çalışmasında, geri kalmışlığın nedeni olarak gösterilen yerel kültürel ve dini unsurlardan arınarak rasyonel ve evrensel bir bakış açısına sahip olmayı gerektiren unsurlara önem verildiği sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında siyasal iktidar laik, çağdaş ve modern bir bireyin inşasında dini kimliğe ilişkin ifadelere yer vermemiştir. Ersanlı'ya (2018) göre Batı'ya yönelen Erken Cumhuriyet döneminin siyasal iktidarı laikleşme olmadan çağdaşlaşmayı gerçekleştiremeyeceğine inandığı için eğitimde seküler, laik ve pozitivist ideolojiyi egemen kılmıştır.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (2010). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Alabaş, R. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: Resimli, yeni musâhabât-ı ahlâkiye ve medeniye ders kitabı örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 55-87.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Altındağ, A. (2013). *Tek Parti Dönemi'nde (1924-1946) ilkokullarda vatandaşlık eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aslan, A. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkokullarda izlediği ilköğretim programı: “1924 ilk mektepler müfredat programı”. *İlköğretim Online*, 10(2), 717-734.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik* (M. Hazır, Çev.). Ankara: Heretik.
- Caymaz, B. (2007). *Türkiye'de vatandaşlık resmi ideoloji ve yansımaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Civan, M. (2007). *Tek Parti Dönemi ilköğretim vatandaşlık bilgisi ders kitaplarında vatandaşlık modeli*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Copeaux, E. (2016). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk İslam sentezine* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal.
- Çelik, S. H. (2017). İdeal yurttaş yetiştirmede rol model olarak kahramanlar: II. Meşrutiyetten erken cumhuriyet dönemine kahraman tipleri üzerine bir inceleme. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (18), 337-366.
- Demirkaya, M. (2014). *Musâhabât-I Ahlâkiye ve Malûmât-ı Vataniye adlı ders kitabının transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Diaz-Pena, D. J. (2017). *The importance of national identity in social studies classes in Puerto Rico: An examination of teacher and student perceptions of “Lo Nacional”*. Doktora Tezi. University of Missouri, Columbia, Missouri.

- Doğdu, M. (2007). *Tek Parti Döneminde (1930-1950) Ülkemizdeki çocuk dergilerinde yurttaşlık bilincinin oluşturulması*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Duman, D. ve Tuna, E. (2012). Meşrutiyet dönemi ilk vatandaşlık kitaplarından biri olan “rehber-i ittihad”ın içerik analizi. *Journal of Turkish Studies*, 7(4), 1631-1648.
- Duman, R. (2011). *Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) sosyal bilgiler eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ersanlı, B. (2018). *İktidar ve tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim.
- Glesne, C. (2015). *Nitel araştırmaya giriş* (A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu, Çev.). Ankara: Anı.
- Gutek, G. L. (2006). *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar* (N. Kale, Çev.). Ankara: Ütopya.
- Gutorov, V. (2015). Citizenship, national identity and political education: Some disputable questions. *Studies of Transition States and Societies*, 7(1), 77-92.
- Güvenç, B. (2010). *Türk kimliği kültür tarihinin kaynakları*. İstanbul: Boyut.
- Habermas, J. (2010). *“Öteki” olmak, “öteki”yle yaşamak* (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi ideolojiler* (H. İnaç, Çev.). Ankara: Adres.
- Huntington, S. P. (2004). *Biz kimiz? Amerika’nın ulusal kimlik arayışı*. (A. Özer, Çev.). İstanbul: CSA Global.
- Joppke, C. (2007). Transformation of citizenship: Status, rights, identity. *Citizenship Studies*, 11(1), 37-48.
- Kadıoğlu, A. (2012). *Vatandaşlığın dönüşümü üyelikten haklara* (C. Cemgil, Çev.). İstanbul: Metis.
- Kaplan, İ. (2013). *Türkiye’de milli eğitim ideolojisi ve siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisi*. İstanbul: İletişim.
- Karakılıç, C. ve Müjdecı, M. (2014). Yurttaşlık bilgisi kitaplarında kimlik ve vatandaşlık (1950-1960). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 173-198.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı’da değişim, modernleşme ve uluslaşma* (F. D. Özdemir, Çev.). Ankara: İmge.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı’dan günümüze kimlik ve ideoloji* (G. Ayas, Çev.). İstanbul: Timaş.
- Kayaalp, F. (2015). *İdeoloji - vatandaşlık ilişkisi bağlamında 1923 - 1950 Türkiye’sinde sosyal bilgiler kapsamındaki ders kitaplarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Keskin, Y. (2002). *Türkiye’de II. Meşrutiyetten günümüze kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler öğretim programlarının analizi ve karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kırıkçı, C. A. (2017). *Sosyal bilgiler ve kapsamındaki ders kitaplarında doğu-batı bağlamında öteki: (1928-2017)*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Kuş, Z. (2020). *Türkiye’de ve dünyada ve vatandaşlık eğitimi*. Ankara: Pegem.
- Kuş, Z. ve Ozan, H. (2019, Kasım) *Nasıl bir vatandaş? Görev ve sorumluluklarını bilen vatandaş: Erken Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık dersi öğretim programlarının analizi*. 8. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Kongresi’nde sunulmuş bildiri. Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Kuş, Z., Arık, B., Altunok, B. N. ve İridağ, A. (2018). Yüzyılda ne değişti? Yeni malumat-ı medeniye ve günümüz vatandaşlık eğitimi ders kitabının karşılaştırılması. *Turkish History Education Journal*, 7(2), 344-371.
- Kültür Bakanlığı. (1936). *Ortaokul programı*. İstanbul: Devlet.
- Kültür Bakanlığı. (1938). *Ortaokul programı*. İstanbul: Devlet.
- Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi. (1340). *İlk mekteplerin müfredat programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekâleti. (1926). *İlk mekteplerin müfredat programı*. İstanbul: Devlet.
- Maarif Vekâleti. (1927). *İlk mekteplerin müfredat programı*. İstanbul: Devlet.
- Maarif Vekâleti. (1930a). *İlk mekteplerin müfredat programı*. İstanbul: Devlet.
- Maarif Vekâleti. (1930b). *Ortaokul müfredat programı*. İstanbul: Devlet.
- Maarif-i Umumiye Nezareti. (1329a). *Mekatib-i İbtidaiye ders müfredatı: Bir ve iki derslane ve muallimli mekteblere mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif-i Umumiye Nezareti. (1329b). *Mekatib-i İbtidaiye ders müfredatı: Altı, beş, dört ve üç derslane ve muallimli mekteblere mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Michaels, L. D. (2009). *Revising the nation through schooling: Citizenship and belonging in Slovak textbooks 1918-2005*. Doktora Tezi. University of Michigan, Michigan.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1948). *İlkokul programı*. İstanbul: Millî Eğitim.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1949). *Ortaokul programı*. Ankara: Millî Eğitim.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1962a). *Ortaokul programı*. İstanbul: Millî Eğitim.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1962b). *İlkokul programı taslağı*. Ankara: Ayyıldız.
- Mindivanlı-Akdoğan, E. (2016). *Köy Enstitülerinde eğitim anlayışı ve tarih ve yurttaşlık bilgisi öğretimini*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Mollaer F. (2019). *Kimlik, tanınma mücadelesi ve şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis.
- Mumyalmaz, H. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e vatandaşlık*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pamuk, A. (2017). *Kimlik ve tarih-kimliğin inşasında tarihin kullanımı*. İstanbul: Yeni İnsan.
- Parlak, İ. (2005). *Kemalist İdeoloji'de eğitim Erken Cumhuriyet Dönemi tarih ve yurt bilgisi ders kitapları üzerine bir inceleme*. Ankara: Turhan.
- Piattoeva, N. (2010). *Citizenship education policies and the State Russia and Finland in a comparative*. Doktora Tezi. University of Tampere, Tampere.
- Popoviciu, L. (2005). *Children and national identity how children conceptualise identity: A comparison of case studies from Romania and England*. Doktora Tezi. Newcastle University, Newcastle.
- Russell, B. (2015). *Toplumsal yeniden inşanın ilkeleri* (T. Doęan ve Ş. Duran, Çev.). İstanbul: Bgst.
- Şimşek, U. (2008). *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kimlik arayışları (1718-1938)*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Tin, T. G. (2006) *The evolution of citizenship education in nation-building in Singapore and Hong Kong*. Doktora Tezi. Durham University, Durham.
- Tuna, E. (2008). *Bir Osmanlı vatandaşlık ders kitabı olan Rehber-i İttihad çerçevesinde 2. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Turan, M. (2009). *1950 ile 1960 yılları arası ortaokul tarih dersi kitaplarında yer alan milli kimlik kavramının içerik analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Turan, M. (2014). Tek parti yöneticilerinin söyleminde yeni toplumsal kimlik ve onun sembolleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 287-301.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-i Maarif Vekâleti. (1338). *İlk, orta tedrisat mektepleri müfredat programı*. Ankara.
- Üstel, F. (2016). *Makbul Vatandaş'ın peşinde II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi* (7. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Vatandaş, C. (2010). *Ulusal kimlik türk ulusçuluğunun doğuşu*. İstanbul: Açılım.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, T. (2014). *Meşrutiyetten günümüze tarih ders kitaplarında türk kimliğinin inşası*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Yazarların Katkı Oranı Beyanı

Her iki yazar, makalenin bütün bölümlerine eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

Etik Bildirim

Bu çalışmanın veri kaynağını sadece dokümanlar oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.